

Historisk sosiolingvistik: En fruktbar utvidelse av språkhistoriedisiplinen

Agnete Nesse
Universitetet i Bergen

Sammendrag

Denne artikkelen gir en oversikt over vitenskapsdisiplinen historisk sosiolingvistik. Hovedvekten legges på hvilken type forskningsspørsmål det er vanlig å stille i studier som kan karakteriseres som historisk sosiolingvistik. I tillegg presenteres ulike typer data som typisk brukes i slike studier, og hvilke utfordringer tverrfaglig språkhistorieforskning byr på. Det er særlig forskning på norsk språkhistorie som omtales, men forskning på språkhistorie i andre språksamfunn dras inn, både for å vise ulikheter i forskningstradisjoner, men også for å inspirere til en utvidelse av mulige innfallsvinkler i norsk språkhistorisk forskning. Begrep som tas opp, er *språkhistorie nedenfra*, *indre og ytre språkhistorie* og *det tverrfaglige dilemma*. Det legges også vekt på å få frem at selv om det å arbeide sosiolingvistisk med eldre og yngre språkhistorisk materiale kan fremstå som svært forskjellig, ligger der noen grunnleggende føringer både for teori og metode innenfor historisk sosiolingvistik som vil være gyldige uansett hvilken periode en arbeider med.

Nøkkelord: historisk sosiolingvistik, språkhistorie nedenfra, indre og ytre språkhistorie

1 Innledning¹

Historisk sosiolingvistik er en gren innenfor språkvitenskapen som har fokus på språkhistorisk variasjon og endring sett i lys av det samfunnet språket ble brukt i. Samlebetegnelsen favner en rik flora av forskningsprosjekter, men et fellestrekk er en anerkjennelse av at selv om det språkvitenskapelige står i sentrum for forskningen, er tverrfaglige tilnærminger nødvendige (Romaine 1982; Nevalainen & Raumolin-Brunberg 1996; Jahr 1999; Nesse 2002; Rambø 2010; Hernández-Campoy & Conde-Silvestre 2012). Historisk sosiolingvistik forener språkhistorie og sosiolingvistik, og sosialhistorie og lingvistik.

Det er selvfølgelig mulig å forske på språkhistorie uten å være opptatt av variasjon, bare endring, og en kan forske sosiolingvistisk uten å være opptatt av

¹ Takk til Thorsteinn G. Indridason, Randi Neteland og Ivar Utne for kommentarer på en tidligere versjon av artikkelen. Takk også til to anonyme fagfeller og redaksjonen for hjelp til å overføre foredragformatet til en artikkel.

endring, bare variasjon. Historisk sociolingvistik er å undersøke begge deler, ofte med det siktemålet å vise hvordan variasjon har ført til endring i språkbruk. I tillegg er det mulig å spesifisere det tverrfaglige aspektet ved å si at historiefaget har en viktig plass, på samme måte som ulike samfunnsfag som sosiologi og antropologi tradisjonelt har hatt en viktig plass som tverrfaglige bidrag til sociolingvistisk forskning. Ønskes en klarere avgrensning mellom sociolingvistik og historisk sociolingvistik, kan en kanskje si at man innenfor sociolingvistikken i stor grad er opptatt av variasjon som kan føre til endring, mens man innenfor historisk sociolingvistik ser resultatene av endring. I neste omgang undersøker en om endringen kan forklares ved hjelp av tidligere tiders språklige variasjon.

Historiefaglig forskning er vår fremste hjelpevitenskap på flere måter. Som Rambø (2010) viser, kan en bygge sociolingvistisk innsikt om kommunikasjonsforhold på forskning om historiske forhold. En annen bruk av historiefaglig forskning som hjelpedisiplin er, som vist i del 7 og 8, å undersøke de samme tekstene som historikerne har tolket, men med språklig innfallsvinkel.

I denne artikkelen diskuteres først to ulike fokus, nemlig *språk brukt av* og *språk brukt om*. Perspektivet *tanker om språk* nevnes også kort (del 2). Deretter diskuteres hvilke føringer ulike fokus får for valg av datamateriale (del 3). I og med at begrepet *språkhistorie nedenfra* står så sentralt i historisk sociolingvistik, ikke minst i en rekke vesteuropeiske land, tas dette opp også her (del 4), fulgt av en del om uniformitetsprinsippet (også kalt aktualitetsprinsippet, se Hernández-Campoy & Conde-Silvestre 2012:5) (del 5). Så følger en presentasjon av hva som ligger i *indre og ytre språkhistorie* og *indre og ytre forklaringsmodeller* på den samme språkhistorien (Torp & Vikør 2014:17–19; Nesse 2018:39–43) (del 6). Artikkelen avrundes med to deler om forskning på henholdsvis oversettelse av juridiske dokumenter på 1500-tallet (del 7) og overgangen fra standardspråk til dialekt i radio på 1970-tallet (del 8).

2 Språkbruk og språklige betegnelser

Det er mange ulike måter å dele inn fagfeltet historisk sociolingvistik på. En første tilnærming kan være å se på hva det er ved språket i en gitt periode eller over tid som forskningen er beskjeftiget med. Det kan være skrift (Mørck 1999) eller tale (Nesse 2002), ortografi eller fonologi (Rutkowska & Rössler 2012), og det kan være stilistiske mønstre (Romaine 1982) eller leksikon (Jacobsen 1912; Venås 1989). I tillegg forskes det på begreper brukt på spesielle måter, for eksempel for å beskrive ulike grupper i samfunnet. De fleste som har arbeidet med eller hatt en interesse for språkhistorie, vil trolig være enige i at det er språkbruk i tale eller skrift som har fått mest oppmerksomhet av forskere. Vi har altså forsket på hvilke lyder, grafemer og ordelementer – eller hvilken ordstilling – som har vært i bruk til ulike tider. Men der finnes også en egen sidegren der begreper står i fokus, for eksempel begreper om mennesker. Og selv om det er stor forskjell

mellom å forske på hvordan ulike grupper selv snakker eller skriver og på hvordan ulike grupper blir omtalt, så er begge deler relevante for å si noe om språket som symptom på det samfunnet språket blir brukt i.

På samme måte som vi kan si at der fantes sociolingvistisk forskning før begrepet sociolingvistikk var tatt i bruk, fantes der forskning innenfor historisk sociolingvistikk før dette begrepet ble tatt i bruk. Det å navngi noe, i dette tilfelle en type forskning, er en måte å synliggjøre og få frem egenarten til det en navngir. Det er relativt godt kjent at William Labov, som regnes som grunnleggeren av moderne sociolingvistikk, selv ikke ønsket dette navnet brukt. Grunnen var at han mente all lingvistikk burde være sociolingvistikk, og at en slik navngivning ville være uheldig fordi det ville redusere sociolingvistikken til en slags sidegren av den egentlige lingvistikken (Hazen 2010:27). Jeg vet ikke om noen på tilsvarende måte har vegret seg for å bruke betegnelsen historisk sociolingvistikk med den begrunnelsen at all språkhistorie er eller bør være sociolingvistisk. Men så lenge språkhistorie har vært en forskningsdisiplin, har det vært utbredt praksis å dra store samfunnsomveltninger inn i diskusjonen fordi det ikke har vært mulig å overse dem. I et slikt perspektiv kan en for eksempel gjerne kalle Gustav Indrebø (*Norsk målsoga* 1951) eller Peter Skautrup (*Det danske sprogs historie* 1944–1970) for sociolingvister. Men det var først etter at moderne sociolingvistikk ble etablert som teoretisk og metodisk disiplin at begrepet historisk sociolingvistikk ble lansert, for å synliggjøre særlig den teoretiske sammenhengen mellom den synkrone sociolingvistikken og språkhistorien.

To artikler fra den tiden da sociolingvistikk og etter hvert historisk sociolingvistikk ble vanlige begrep i Norge, kan vise bredden i det historisk sociolingvistiske prosjektet. Den ene av disse er skrevet av en forsker som i utgangspunktet ikke er sociolingvist, men som likevel – på grunnlag av solid kjennskap til datamaterialet – har kunnet sette sammen språkbruk og sosial bakgrunn hos språkbrukeren slik at sosiale forskjeller kommer frem. Det er artikkelen “Sociolinguistic studies on the basis of medieval Norwegian charters”, skrevet av Mørck (1999). I artikkelen presenterer Mørck en undersøkelse av tre språktrekk i det mellomnorske diplomaterialet målt mot utsteders status, altså om utsteder var kongelig, geistlig (høy og lav), tjenestemann (høy og lav), lagmann, borger eller bonde. Studien viser at mens de høyere geistlige brukte mest passiv – når alle måter å danne passiv på ble målt (Mørck 1999:276) – så var det de kongelige som var i tet med bruken av *s*-passiv (sst.:277). Innføring av passiv i norsk skrift kan derfor kalles en forandring ovenfra, men de ulike skrivergruppene foretrakk forskjellige former for å uttrykke passiv. Mørck presenterer også innføringen av verbet *blifa* (fra middelnedertysk *bliven*), og her er det de høyere tjenestemennene (‘officials’) som leder an, sammen med de høyere geistlige, mens de kongelige utstederne kommer på tredje plass. Med alle mulige forbehold avslutter Mørck (1999:279) artikkelen med å skrive at:

[...] we can uncover at least some types of sociolinguistic variation in the past by sorting the Norwegian medieval charters according to the social status of the signatory or the signatories.

Som eksempel på en artikkel fra samme periode som omhandler språk brukt om ulike grupper, kan en artikkel av Venås (1989) nevnes: “Kvinne og mann i Gulatingslova. Etter ein idé av Lis Jacobsen”. Venås skriver innledningsvis at inspirasjonen til å gå nærmere inn på dette fagfeltet, kom fra en diskusjon om ordet *formann* i Norsk språkråd, da Tove Bull hadde tatt opp problemet om *mann* i moderne norsk kan stå for personer av begge kjønn eller ikke (Venås 1989:286). I og med at et arbeid av Lis Jacobsen fra 1912 om bruken av begrepet *mann* i eldre dansk ble nevnt i denne diskusjonen, ble dette arbeidet et forbilde for artikkelen til Venås. Han knytter sin presentasjon av hvordan ordene for ‘kvinne’ og ‘mann’ ble brukt i Gulatingsloven til Jacobsens arbeid. Resultatet av undersøkelsene til Venås var at *mann* brukes både når referenten entydig var ‘menn’, entydig ‘kvinner’ og entydig ‘mennesker’. I tillegg er det i svært mange tilfeller vanskelig å fastslå akkurat hvem referenten er når de ulike betegnelse brukes. Som Venås påpeker, er det ofte ikke nok med semantisk kunnskap når en skal gjøre slike analyser; en må faktisk vite hvordan samtidens mennesker tenkte og hvilke rettigheter de hadde for å kunne tolke det språklige uttrykket (Venås 1989:294). Den påpekingen Venås gjør av dette, er grunnen til at jeg vil plassere denne artikkelen under historisk sosiolingvistikk, og ikke kun under rubrikken etymologi eller filologi.

Artiklene i et temanummer av *Journal of Historical Sociolinguistics* fra 2017 kan tjene som internasjonale representanter for “språk brukt om”-grenen av historisk sosiolingvistikk. Det ble redigert av representanter for et miljø som har vært ledende i feltet historisk sosiolingvistikk i mer enn tjue år, nemlig engelskmiljø ved finske universitet. Vartiainen, Nevala & Hintikka (2017:135) presenterer i innledningsartikkelen “Linguistic representations of the social margins in Early and Late Modern English” hvilke grupper de har interessert seg for:

The marginalised groups studied in the articles in this issue include prostitutes [...], criminals and victims of crime [...], slaves [...], members of an Irish agrarian secret society [...], and homosexuals and homosexual prostitutes [...]

I de ulike artiklene blir de begrepene som blir brukt om ulike menneskegrupper i perioden 1600–1900, kartlagt og analysert. Flere av artiklene tar for seg hvilke pronomen som brukes. Vartiainen (2017) analyserer rettsprotokoller som omhandler barn født utenfor ekteskap, og barnedrap i London på 1700-tallet. Blant annet ser han på nominalfraser, og om barna blir omtalt som “the child” eller “it” (Vartiainen mfl. 2017:143). Det dreier seg altså om hvordan språket kan brukes til å omtale marginaliserte mennesker som menneskelige eller om de tingliggjøres. Et annet eksempel på det samme er Mäkinens (2017) studie av avisannonser der slaver tilbys til salg, der det er systematiske forskjeller på hvorvidt de omtales som mennesker eller som gods (Vartiainen mfl. 2017:145–146).

Tidlige standardverk i “språk brukt av”-grenen av historisk sosiolingvistik er Romaines *Socio-historical Linguistics. Its Status and Methodology*, som kom i 1982, Milroys *Linguistic Variation and Change* fra 1992 og *Sociolinguistics and Language History*, redigert av Nevalainen & Raumolin-Brunberg i 1996. Titlene viser ulik bruk av begrepene *historisk* og *sosio*, men det ser ikke ut til at det nødvendigvis betyr at innfallsvinklene er prinsipielt ulike. Etter hvert er det nok likevel slik at termen *historical sociolinguistics* har festet seg internasjonalt, noe både tidsskriftet *Journal of Historical Sociolinguistics* som har utkommet siden 2015, og Wileys håndbok fra 2012 *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (redigert av Hernández-Campoy & Conde-Silvestre) gir indikasjoner på.

En tredje tilnærming innenfor historisk sosiolingvistik som det kan være verdt å nevne her, er språkideologi, altså hvilke tanker og ideer menneskene har hatt om språk gjennom tidene. Sandøy (2018) er et norsk eksempel på en grundig diskusjon om hvordan språket kan ses som kulturelt objekt med dertil hørende holdninger.

3 Brev og andre jeg-dokumenter

Felles for de nevnte utgivelsene innenfor “språk brukt av”-grenen er at de omhandler skriftspråklig variasjon på ortografisk eller stilistisk nivå, knyttet til den sosiale bakgrunnen til skriverne. En vanlig datatype for slike studier har vært privatbrev og dagbøker, såkalte ‘ego-dokumenter’, en samlebetegnelse for denne typen private tekster skrevet i enten jeg- eller du-form. (Se for eksempel Rutten & van der Wahl 2013.) En ikke uvanlig hypotese er at ego-dokumenter er det nærmeste en kan komme det muntlige språket (Rutten & van der Wahl 2014:4–7). Hypotesen har som grunnlag et ønske om å kunne studere talespråket selv om en ikke har direkte tilgang til det. Da vil de skriftlige sjangrene som har mest felles med talespråk, være de beste kildene, selv om det er åpenbart at brev, selv private brev, må ses som en sjanger med både muntlige og skriftlige kjennetegn.

En annen grunn til å forske på slike ego-dokumenter har vært ønsket om en bredere representasjon av språkbrukere. Ved å forske på denne typen tekster, får en tilgang også til kvinners språk, siden kvinner oftere er representert som skrivere i private brev og dagbøker enn i skjønnlitteratur og formelle, offentlige dokumenter.

Ønsket om bredere representasjon av ulike språkbrukere har ikke bare dreid seg om å finne frem til kvinners språk. De eldste studiene av brev og dagbøker er i de fleste tilfellene studier av tekster skrevet av folk som tilhørte de høyeste sosiale lagene. Det var ofte disse tekster som først ble publisert fordi innholdet i brevene eller dagbøkene hadde enten litterær eller politisk-historisk verdi. I tråd med et økt fokus på historie “nedenfra” (se nedenfor), har også brev skrevet av mindre privilegerte språkbrukere blitt tilgjengeliggjort for forskning (Se for eksempel Elspass mfl. 2007, *Germanic Language Histories ‘from below’ (1700–*

2000), der nedenfra-perspektivet ligger som premiss for utgivelsen). Ett eksempel på en slik nedenfra-tilnærming til brev er arbeidet med såkalte *pauper letters*, altså brev skrevet av fattiglemmer til lokale myndigheter. I Auer mfl. (2015) om brevskrivning og språkforandring analyseres både slike brev, immigrantbrev og brev skrevet av aristokrater. I de fattiges brev om understøttelse fra det offentlige finner en relativt mange formler, noe som gjør at en kan undersøke skrivemåter og morfologiske kjennetegn på de samme ordene i et stort materiale. Slike brev finnes der en mengde av også i norske arkiv, og de kunne være vel verdt å se på også for språkvitere.

At en i stedet for å ta utgangspunkt i spesielle skrivere eller spesielle sjangre kan ta utgangspunkt i et funn fra en bestemt historisk situasjon, blir illustrert av Rutten & van der Wahl (2014), der brev skrevet i løpet av krigene mellom England og Nederland fra slutten av 1600-tallet til begynnelsen av 1800-tallet blir undersøkt. Mange av brevene er skrevet av sjømennene som var om bord i kaper- og krigsskipene, mens andre av brevene i materialet befant seg i postforsendelser om bord i båter som ble kapret.

I de ulike studiene av språket i brev kommer det tydelig frem at skrivere av privatbrev, fra middelalderen og frem gjennom århundrene, har brukt skriftspråklig variasjon både for å vise hvem de var og for å vise hvordan de forholdt seg til mottakeren av brevet. Det er sånn sett ingen tvil om at slik forskning er sosiolingvistisk relevant. For eksempel har man i de ovenfor nevnte studiene kunnet kartlegge innovasjon og spredning av nye språktrekk. Noen av disse har kun vært ortografiske, uten at det er mulig å se talemålsbakgrunnen til verken den ene eller andre formen, mens andre nye trekk ser ut til å ha hatt sin bakgrunn i talemålet til skriveren.

4 Språkhistorie nedenfra

Et viktig møtested og en inspirasjon for forskere som arbeider med historisk sosiolingvistikk, er nettverket *Historical sociolinguistics network*, som ble til i 2005, og som ti år senere lanserte *Journal of Historical Sociolinguistics*. En rådende ideologi i nettverket har vært at historisk sosiolingvistikk i noen grad er ensbetydende med språkhistorie nedenfra. Elspass (2007) har i sin artikkel som begynner med “A twofold view ‘from below’...” lagt vekt på at nedenfra-perspektivet både dreier seg om statusen til den som skrev, og om type tekst – altså at en både kan undersøke formelle tekster skrevet av folk med lav status, og uformelle tekster skrevet av folk med høy status, og likevel regne det som ‘nedenfra’. Utgangspunktet blir da, enten en er enig i begrepsbruken eller ikke, at nedenfra både kan dreie seg om den som har skrevet teksten, og selve teksten.

I den norske forskningstradisjonen virker kanskje dette veldige fokuset på nedenfra-perspektivet noe søkt. I norsk språkhistorieforskning og språkhistorieskrivning har bygdemålstekster skrevet i dansketiden vært gjenstand for stor

interesse. Den åpenbare grunnen til dette er at disse tekstene, i motsetning til tekster skrevet på det dansknorske skriftspråket, kan fungere som data til kunnskap om norske dialekter. I enkelte andre lands språkhistoriske tradisjoner har interessen for folkelige tekster vært lavere, dette gjelder særlig språksamfunn med sterke standardspråkstradisjoner og sterk standardspråksideologi. Både tyske, flamske (fra både Belgia og Nederland) og engelske språkhistorikere har hatt en tradisjon for å forske på tidlige spor av det nåværende standardspråket, og språkhistorie har ofte vært fortellingen om veien frem mot standardspråket. Rutten & van der Wahl (2014:3) omtaler dette, med henvisning til Watts & Trudgill (2002), som et slags tunellsyn i språkhistorien, der kun det som har vært relevant for kunnskap om utviklingen av det moderne standardspråket har vært sett på som interessant. Nedenfra-perspektivet har for språkhistorikere i disse landene kunnet innebære et frigjørende og utvidende perspektiv på språkhistorien.

Norsk språkhistorieskrivning om perioden etter reformasjonen har i stor grad dreid seg om språkpolitiske tanker om skriftspråksnormering hos eliten heller enn om den muntlige eller skriftlige språkbruken til underklassen i samfunnet, eller språkbruken til overklassen for den del. Ut fra det kan en si at nedenfra-perspektivet har manglet. Samtidig er det jo slik at bygdedialektene er undersøkt innenfor dialektologien, også i historisk perspektiv. Og når det gjelder skriftspråks historien, så fokuserer den på normerernes omtanke for folk flest.

Men det er ikke fra norsk side så mange studier av hvordan for eksempel bønder og arbeidere skrev når de samlet seg i organisasjoner og lag utover på 1800-tallet, eller skrev andre hverdagstekster som var viktige for dem. Doktoravhandlingen til Karlsen (2017) er kanskje den som kommer nærmest, i og med at han i sitt landsmålskorpus har med aviser med en god del leserinnlegg skrevet av ikke-profesjonelle skrivere. Han mener også at utbredte tekster som aviser påvirket folks ortografiske preferanser, og tjente som språklige forbilder når folk skulle skrive selv (Karlsen 2017:50–51, 116). I tillegg kan Nesses (under utgivelse) analyse av tolv brev skrevet tidlig på 1700-tallet av rogalendingen Anna Hansdatter Tormods ses som et bidrag til kunnskap om skriftkyndigheten til en middelaldrende kvinne i pengenød.

Det å interessere seg for skriftspråket til mindre privilegerte grupper i samfunnet kan føre til at dataene blir noe yngre fordi en må vende blikket mot den språkhistoriske perioden der en større andel av befolkningen kunne skrive. Arbeid der data har vært for eksempel amerikabrev og fattiges brev for å be om økonomisk hjelp, er gjort fra flere språksamfunn. Tittelen på et pågående prosjekt ved universitetet i Leicester, *In Their Own Write. The Lives And Letters of the Poor 1834–ca. 1900* kan oppsummere målet for denne typen forskning.

Et skifte i fokus fra å arbeide med overklassens brev til å se på underklassens brev fører altså til at en for eksempel begynner å forske på 1700- og 1800-tallet i stedet for 1400-tallet. Som i all historisk forskning er det slik i historisk sosiolingvistik at hvorvidt en har tilgang til en bestemt type data, definerer

hvilken kunnskap en kan få om den aktuelle perioden. Vi har faktisk ikke mulighet til å finne ut hvordan ikke-skriftkyndige folk i middelalderen snakket. Men vi kan altså finne ut hvordan folk, både skriftkyndige og ikke-skriftkyndige, ble omtalt, slik Venås (1989) undersøkte hvordan de som laget Gulatingsloven omtalte kvinner, menn og blandete grupper.

Metodisk vil dette si at om en er opptatt av *språk brukt av* grupper og enkeltpersoner eller *språk brukt om* grupper og enkeltpersoner, fører til at en leter i ulike typer kilder for å finne gode data. Fokuset på språkbruk resulterer i at vi arbeider med private brev hvis vi er ute etter tilnærmet tale, formelle tekster hvis vi er ute etter stilen i sakprosa, og skjønnlitteratur hvis vi vil lære mer om fortidens kunstspråk.

En sjanger som har vært brukt både for å undersøke språkbruk og begrepsbruk er protokoller, særlig rettsprotokoller. Dette er sjangre som kan undersøkes både som saktekster (Sandmo 1999) og som innfallsvinkler til muntlighet (Falk 2011), i og med at sitering er mye brukt. En grunn til det er at det i perioder i historien, for eksempel på 1600-tallet, ble lagt stor vekt på ære. Hvis noen hadde skjelt deg ut på åpen gate, for eksempel for å være en tyv, så kunne det bli retts sak av det (Falk 2011 er en gjennomgang av denne typen forbrytelser, se også Nesse 2009:127). Og i og med at det var muntlige utsagn som var selve forbrytelsen, ble det viktig å gjengi utsagnet så nøye som mulig. Det vi ser i slike sitater, er at det legges vekt på korrekthet i gjengivelse av ordvalg og setningsbygning, mens det ikke ser ut til å ha vært et mål å gjengi fonologi og morfologi i de muntlige utsagnene på en dialekttro måte.

5 Forandrer mennesker seg?

Sentralt i arbeidene om språkbruk står uniformitetshypotesen, med røtter tilbake til 1800-tallets junggrammatikere (diskutert grundig i Gregersen 2011). Svært enkelt formulert innebærer denne hypotesen at mennesket grunnleggende sett ikke har forandret seg, slik at en kan tillate seg å forske på fenomenet i fortiden på samme måte som i synkronstudier.

Mot dette kan en først og fremst innvende at mentaliteten forandrer seg såpass grundig fra periode til periode at vi har vansker med å trenge inn i hva det var som faktisk var vesentlig for menneskene i eldre tid. Det er for eksempel krevende for en sekulært orientert moderne forsker å skulle nærme seg det gjennomreligiøse samfunnet bare hundre og femti år tilbake i tid. Dessuten er det en fare for at en gjør fortiden for lik ens egen tid, slik det nevnes hos Hernández-Campoy & Conde-Silvestre (2012:5):

... uniformitarianism – the claim that «the processes which we observe in the present can help us to gain knowledge about processes in the past» – as a necessary requisite for historical sociolinguistic research, but, paradoxically, also as a possible source of limitations when it verges on anachronism.

Heller enn å studere hvilket pronomen eller hvilken bøyningsendelse folk brukte, og hva vi kan tolke ut av det, kan en undersøke hvordan mennesker, eller fenomen for den saks skyld, omtales. I slike tilfeller knytter en seg tettere til mentalitetshistorien. Grunnen til dette er at begrep og de mellommenneskelige relasjonene som disse begrepene er symptom på, ikke kan studeres løsrevet fra sin samtids dominerende tenkning. I en undersøkelse av en engelsk adelsdames bruk av en skrivemåte fremfor en annen, er det ikke tvingende nødvendig å forstå hvordan hun betraktet verden. Men skal en undersøke hvordan kvinner som ble dømt for hekseri, ble omtalt i norske rettsprotokoller, må en egentlig forstå samtidens tenkning rundt religion, kjønn og magi. Dette er tanker som opptrer grunnleggende forskjellig, alt etter hvilket århundre en arbeider med: Hvis en kvinne omtales som heks i dag, er det en metafor for noe annet, mens hvis en kvinne ble omtalt som heks i 1590, var det en betegnelse skriveren etter all sannsynlighet så på som en nøytral, faktisk beskrivelse.

Dette betyr at uniformitet ikke er like mye å stole på i alle språkhistoriske studier. Vi antar at språkendringsmekanismer som utjevning, forenkling, prestisje og identifikasjon har virket så lenge menneskene har snakket. Men på samme måte som synkrone, sosiolingvistiske studier lener seg mer eller mindre på sine hjelpedisipliner, vil forskningsspørsmålene og dataene avgjøre i hvor stor grad en språkhistoriker også må være (mentalitets)historiker.

6 Indre og ytre språkhistorie²

En annen måte å stille spørsmålet om hva som er historisk sosiolingvistikk på, er å undersøke nærmere hva som kan kalles indre og ytre språkhistorie, og indre og ytre forklaringsmodeller. Begrepene *indre* og *ytre språkhistorie* betegner hva som er forskningsobjektet vårt. Hvis vi for eksempel arbeider med kontakten mellom samisk og norsk, kan vi si at indre språkhistorie for eksempel er å vise hvordan lydene endres ved lån av ord, på grunn av fonotaksen i det låntagende språket. Ytre språkhistorie kan være å vise hvor mange språkbrukere som har hatt samisk som førstespråk gjennom tidene, og hvilke språklige rettigheter de har hatt.

Når vi snakker om indre og ytre forklaringsmodeller, er det ikke først og fremst hva ved språket vi er opptatt av som er viktig, men de faktorene vi regner som vesentlige for at forandring skjer. Indre språkhistorie kan forklares både ved indre og ytre forklaringsmodeller, mens det er svært sjelden å prøve å forklare ytre språkhistorie ved indre forklaringsmodeller.

Prinsipielt sett tar de indre forklaringsmodellene hensyn verken til språkbrukere eller språksamfunn. For eksempel finnes der to mulige indrelingvistiske forklaringsmåter på hvorfor de skandinaviske språkene i løpet av en lang periode fikk helt eller delvis kasussammenfall, enten med utgangspunkt i syntaks, eller

² Deler av del 6 sammenfaller med Nesse (2018).

med utgangspunkt i morfologi og fonologi. I begge tilfellene konsentrerer en seg om språket selv og forstår språkforandringene ved å peke på selve språkssystemet. (Kasussammenfall i norsk forklares grundig hos Enger & Conzett 2016. Dialektgeografiske kasusforskjeller diskuteres hos Nesse & Torp 2018.)

En ytre forklaring på kasussammenfall kan ta for seg en rekke ulike faktorer både på samfunnsnivå og på gruppe- og individnivå. Maktforholdene i Norge og Skandinavia for øvrig på den tiden da dette sammenfallet begynte å vise seg i skrift, er relevant på makronivå, mens på et mesonivå vil for eksempel befolkningens mobilitet kunne spille inn. Kan kontakten mellom skandinavisktalende og tysktalende ha hatt noe å si, og er dette i så fall forklaringen på hvorfor islandsk, og i noen grad færøysk, har beholdt kasus i en helt annen utstrekning enn norsk, svensk og dansk? I tillegg kan en – i en forklaringsmodell som legger størst vekt på ytre forhold – spørre hvordan forholdet var på gruppenivå i de samfunnene der kasus falt sammen først. I den grad det er mulig, kan en undersøke hvem som kan ha vært innovatører for det nye språktrekket, og hvorfor disse personene kunne bli trendsetterne. I dette tilfellet er en fremdeles opptatt av indre språkhistorie, men en bruker ikke språket selv, men språkbrukerne og samfunnsstrukturer som forklaringsmodell.

Når en skal skrive om den ytre språkhistorien, enten det nå er bruken av latin i dansketiden eller rettskrivingsendringene på 1900-tallet, er det vanligst å bruke ytre forklaringsmodeller, selv om det også – i hvert fall i en del tilfeller – kunne vært nyttig å også bruke språkinterne forklaringsmodeller på slike fenomen. Kan det for eksempel være språkinterne forklaringer på rettskrivingsendringer? I 2005 ble *syv* tillatt i bokmål, etter å ha vært ute av normen siden 1938. Den mest åpenbare grunnen var at mange språkbrukere brukte den – både i tale og skrift. Det er den ytre, politiske begrunnelsen basert på det såkalte *usus-prinsippet* (Vikør 2018:359). Men la oss eksperimentere med en indrespråklig begrunnelse: Ved å bruke *syv* risikerer en ikke å få flere homonymer. Holder en seg til formen *sju*, vil en muntlig gjengivelse av ordenstallene *sjuende* og *tjuende* være identisk i dialekter der mange språkbrukere har sammenfall mellom *sj*-lyd og *kj*-lyd. En tydeliggjøring i *syv* (og for den saks skyld den foreløpig ikke godkjente skriftformen *tyve*) i tale, vil kunne føre til at en også foretrekker denne formen i skrift. Her vil altså språkinterne forhold (sammenfall mellom *sj*-lyd og *kj*-lyd) kunne få språkeksterne resultat (bruk av formen *syv*, og kanskje på sikt *tyve* i bokmålsnormalen).

Ideelt sett kunne en tenke seg at ethvert språktrekk som har blitt forandret, kunne forklares både ved å vise til språkstruktur og til samfunnsmessige og sosiale forhold, i et komplementært forhold. Grunnen er, som formulert av Jensen & Nesse (2000:153):

Hvis en ikke tar hensyn til det komplementære forholdet mellom språkinterne og språkeksterne faktorer, kan en neppe gjøre greie for at identiske språkstrukturelle

betingelser ikke nødvendigvis utløser de samme prosessene, og at de prosessene som utløses, ikke nødvendigvis er like «naturlige».

Dette er ikke alltid mulig, og noen vil mene at det heller ikke er nødvendig. Det har vært vanlig å bruke indre forklaringsmodeller på den eldste språkhistorien fordi vi vet mindre om de sosiolingvistiske forholdene jo lenger tilbake i språkhistorien vi kommer. Om den yngste språkhistorien har vi derimot svært mye samfunnskunnskap, og yngre språkhistorie er da også ofte preget av dette og mindre av indrespråklige forklaringer. Hvis vi i dag vil forklare hvorfor dialekter som har beholdt to kasus, nå får sammenfall fra to til ett kasus på substantivene, er det sjelden at indrespråklige forklaringsmodeller brukes. Nå ser en heller på ytre faktorer som flytting, utdanning, prestisje, medier osv. Et godt eksempel er Sandøy (2011:267), som etter å ha beskrevet forandringer i dativbruken i Romsdalen etter 1950, skriver at: “Nå må sosiale faktorer være viktigere i forklaringa enn grammatiske.” For forandringene i seinmiddelalderen bruker han i samme artikkel indrespråklige forklaringer.

Det er et paradoks at vi, når det gjelder den eldre historien, er så opptatt av indre historie og talemålshistorie, i og med at vi kun har skriftlige kilder fra den eldste tiden, og derfor er henvist til å undersøke skriftspråket. I den grad vi har kunnskap om talemålet, er det enten fordi noen har skrevet eksplisitt om det, eller ved en tolkning av de skriftlige kildene.

For perioden etter 1900 har vi derimot godt med talemålsmateriale i form av lydopptak, så en inndeling i skriftspråkhistorie og talemålshistorie kunne utmerket godt hatt et skille ved ca. 1900, der en før 1900 studerte skriften og etter 1900 studerte talen. Ikke minst inspirert av Haugens *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre* fra 1969 har yngre språkhistorie i Norge blitt mer eller mindre synonymt med språkplanlegging, språkpolitikk og rettskrivningsdiskusjoner. Det betyr ikke at arbeid med talemålshistorie ikke finnes. Tvert imot har dialektforskningen hatt en tradisjon for å være diakront orientert, og også i nyere tid finner en interesse for å kombinere dialektkunnskap med språkhistorie, som for eksempel en tittel som *Språk og region i historisk perspektiv* (Sandøy 2005) viser.

7 Eldre språkhistorie og tverrfaglighet

I en forskningskultur der tverrfaglighet fremstilles som et selvfølgelig gode for all forskning, er det verdt å diskutere det tverrfaglige dilemma, der bredde og dybde skal balanseres på rett måte for at resultatet skal bli gyldig. Følgende hjertesukk fra en doktorgradsstipendiat kan illustrere dette (Nesse 2000:112):

Denne tilnæringsmåten er både filologisk, sosiolingvistisk og hermeneutisk. Eller for å være mer presis: En tar i bruk noen metodiske grep fra de ulike disiplinene

– og står sann sett i fare for å bedrive amatørvirksomhet innenfor alle. Håpet mitt er likevel å vise at kombinasjonen kan være fruktbar.

Historikerne er merkelig nok ikke nevnt her, men uten historikerne blir det vanskelig å forstå språk i eldre tid i lys av det samfunnet språket ble brukt i. En feilkilde i slikt arbeid kan være at en språkviter finner en historiker hen stoler på, så leser språkhistorikeren det denne historikeren har skrevet, og tilpasser fortolkningen av språkforholdene til det denne historikeren har skrevet om samfunnet. Vi språkvitere har jo ikke muligheten for å lese oss like godt opp i hjelpedisiplinene våre som i språkvitenskapen, men en bevisst holdning til at forskere i andre disipliner er like innbyrdes uenige som det vi er, kan være lurt å ha i mente. I noen grad bør vi også lese noen av de grunnlagsdokumentene historikerne vi stoler på har lest, for å sette oss inn i deres lese måte – som kan være annerledes enn vår egen.

Det følgende er et eksempel på arbeid med en gruppe eiendomsdokumenter fra Bergen. Dokumentene ble skrevet på henholdsvis gammelnorsk og mellomnorsk, og så oversatt til middelnedertysk midt på 1500-tallet. Håpet med gjennomgangen er å vise hvordan to ulike tilnærminger til en gruppe tekster kan bidra til økt kunnskap og forståelse, der historikeren bidrar med kunnskap om samfunn og eventuelle konflikter i samfunnet, mens språkviteren tolker det språklige uttrykket på bakgrunn av dette. En historikers interesse for tekst kan være både tekstenes innhold, tilblivelse og plassering i et sakskompleks (Ersland 2011:143):

Eg skal i det følgjande prøva å gå nærare inn på kva slag samanheng det er mellom dei overleverte breva og den oppmålinga Rosenkrantz gjennomførte, og vidare i kor stor grad det er rett å forstå desse breva som restane av ei større mengd brev, og kor stor del av grunnane i byen som eventuelt fekk nye brev.

For en språkviter er disse tekstene vesentlige å undersøke fordi de finnes i to utgaver, både norske originaler og oversettelser til nedertysk. Tekstene fremstår som viktige tospråklige vitnesbyrd, både i kraft av det språksosiale – hvorfor ble de oversatt – og i kraft av det lingvistiske – hvordan ble oversatt (disse brevene diskuteres i Nesse 2008 og 2009).

Først historikerens bidrag til den felles kunnskapsbasen: Tekstene var samlet og kopiert på et tidspunkt der tomteleie var et sentralt økonomisk og politisk spørsmål i Bergen. Den nye lensherren som kom til Bergenhus i 1560, Erik Rosenkrantz, markerte, i samsvar med kongens ønske, en tøff tone overfor hanseatene i byen. Et ledd i dette var å øke tomteprisene på Bryggen der hanseatene holdt til. Norske og danske personer eide disse tomtene, mens tyske hanseater eide husene som sto på disse tomtene. Prisøkningen førte til en såpass betent situasjon at det, fra å være en sak internt i byen, ble en sak mellom ledelsen for den hanseatiske organisasjonen i Lübeck på den ene siden og kongen i København på den andre. Protestene til hanseatene gikk ut på at de hadde hevd på en annen leietakst enn det Rosenkrantz nå påbød dem å betale. Bevisene deres var

dokumenter, fra 1300- og 1500-tallet, der det slås fast hvor den enkelte tomt befinner seg, hvor stor den er, og hva som skal betales i leie. Disse dokumentene ble samlet, skrevet av, og deretter oversatt til nedertysk.

Det første spørsmålet språkviteren stiller, er hvorfor disse dokumentene ble oversatt. I dette tilfellet er det all grunn til å videreutvikle historikerens tankerekke og anta at oversettelsene er laget for den hanseatiske ledelsen i Lübeck, og at det var en forventning om at de ikke behersket norsk, særlig ikke gammelnorsk. Hanseatene i Bergen kunne lese samtidig norsk, det har vi en rekke eksempler på (den passive tospråkligheten i samfunnet er analysert i Nesse 2002), men det ser ikke ut til at kompetansen i å lese gammelnorske dokumenter var høy.

Det neste spørsmålet er hvem som oversatte eiendomsdokumentene. Oversettelsene er ikke signert, men det mest nærliggende er å anta at det var den øverste lederen, kalt sekretæren, for det hanseatiske kontoret som skrev av og så oversatte dokumentene. Brattegards samling av håndskriftprøver fra alle sekretærene (Brattegard 1947:22) har vært til uvurderlig hjelp i arbeidet med å identifisere skriveren. Det ser ut til å ha vært Blasius Tancke, som var i Bergen i 1560 og 1561. Som de aller fleste sekretærene var han juridisk utdannet, hvilket vil si at han også hadde en faglig bakgrunn for å vurdere eiendomsdokumenter. I og med at dokumentene var juridisk viktige, var det ikke nok å forstå hovedinnholdet: En måtte faktisk få med seg akkurat hva som sto i dem for å kunne handle korrekt. Sammenlignet med en annen, større oversettelse, nemlig oversettelsen fra norsk til nedertysk av Bergens første byhistorie fra midten av 1500-tallet (Nesse 2002:278), er dette ekstremt nøyaktige oversettelser, og uttrykket 'ord for ord', som ofte føyes på oversettelser, kan man ta på alvor. Det å oversette en historiebok åpnet derimot for både medskriving, forkortelser og redigering.

Et par språklige eksempler kan vise oversetterens nøyaktighet: Når det gjelder syntaks, trenger en ikke vite mye om norsk og tysk syntaks i vår tid for å vite at ordstillingen er svært forskjellig. Men, som både Mørck (2018:331–342) og Braumüller (1995:113) har vist, var ordstillingen i både norsk og nedertysk adskillig mer fleksibel enn i moderne norsk og høytysk. Denne fleksibiliteten gjorde at hvis det var ønskelig, noe det var i et juridisk dokument, kunne en presse de språklige mulighetene slik at ordstillingen ble identisk. I to av de i alt tolv oversettelsene vi har funnet av denne typen, er dette tilfellet. I andre brev veksler oversetteren mellom å endre på ordstillingen i retning av vanlig, tysk ordstillingsmønster og å følge den norske originalen.

Forskning på flerspråklighet siden Haugen (1953) viser at ord med lignende eller samme form, men ikke helt lik semantikk, kan forveksles (Haugen 1953:444). Oversetteren av grunnbrevene har også noen få slike tilfeller, der han oversetter til et tysk ord som ligner det norske i form, men som bare så vidt er semantisk beslektet. Gjennomgående kan disse oversettelsene likevel karakteriseres som nøyaktige.

I juridiske dokumenter, og særlig slike som dreier seg om eiendom, er der vanligvis personnavn og stedsnavn. Måten disse navnene behandles på i oversettelsene, altså om de beholdes i sin norske form eller oversettes til tysk, gir kunnskap om språksamfunnet oversettelsene ble gjort i, og om den språklige status navn hadde i samtiden. Hovedtendensen er at navn oversettes. Dette gjelder først og fremst det vi kan kalle transparente eller gjennomsiktige navn, som når *Gullskoen* (navnet på en gård på Bryggen) blir til *Goldt schoe* og *Øvregaten* til *Averstraten*. Også fra yngre dokumenter kjenner vi til at navn en kanskje trodde var transparente, som *Nattland* av ‘haug’, ‘knatt’, blir til *Nachtland*, fordi det som var betegnelse på en terrengformasjon ble tolket som en tid på døgnet. Når det gjelder personnavn, var disse ofte fra den felles, kristne kulturarven, og hvert språk hadde sine varianter. For eksempel gav mannsnavnet *Johannes* opphav til både *Hans* og *Jon*, derfor kunne *kong Hans* bli *kong Jon* i de tyskspråklige tekstene. Andre ganger kan det være opplevelsen av hva som passer seg i et offentlig dokument som kan ha vært grunnen til at et navn oversettes. For eksempel oversettes *Jørgen* i den norske teksten til *Georg* i den tyske. Men *Jørgen* er i utgangspunktet en tysk form av *Georg*, så her kan det ha vært utdannelsen til oversetteren som spiller inn. Han kan ha kjent til at *Georg* var den opprinnelige navneformen og ment at den passet bedre i et offentlig dokument.

Slik tverrfaglig forskning på oversettelser kan bringe oss nært på det sosiolingvistiske grunnspørsmålet om hvem som snakker på hvilken måte til hvem – og om hva. I tillegg blir vi bedre kjent med hvordan oversetteren oppfattet de to språkene, i og med at et hvert valg en oversetter tar, har en forankring i språksamfunnets normer og kunnskap. Nærmest er det vel å kalle dette et stykke synkron språkhistorieforskning, der både filologiske og sosiolingvistiske perspektiv dras inn, heller enn det diakrone endringsperspektivet som vi vanligvis forbinder med begrepet ‘språkhistorie’.

8 Historisk sosiolingvistik om “i går”

Eldre språkhistorie er krevende fordi tilgangen til data er begrenset, og fordi menneskene hadde en annen mentalitet enn oss. Fordelen med eldre språkhistorie er at vi er klar over denne typen begrensninger. Beveger vi oss fremover i tid, til det som er grenselandet mellom språkhistorie og nåtidsforskning, kan vi møte andre utfordringer. Når slutter historien og avløses av vår tid? Hvor godt forstår vi samfunnet for femti år siden, og hvordan skal vi velge når vi har uante mengder data å arbeide med?

Jeg skal vise et eksempel på arbeid med historisk sosiolingvistik fra dette grenselandet. Det dreier seg om studier av språket i NRK radio i perioden fra NRK oppsto på 1930-tallet og frem til 1990-tallet. Utgangspunktet for studiene var metaforen *dialektbølgen* som indikerer at dialektbruk skylte over landet og vasket bort standardtalemålet (Mæhlum & Jahr 2009). Var det mulig å kvantifisere denne

påståtte overgangen fra standardtalemål til dialekt i norsk radio ved hjelp av empiriske studier?

Selv om 1970-tallet, da dialektbølgen skal ha funnet sted, ikke er mer enn femti år siden, er det viktig å nærme seg dette fenomenet med språkhistoriske innfallsvinkler selv om vi omgis av folk som husker hvordan det var, og som var del av prosessen. Tidsvitner er selvfølgelig til for å brukes, men med kritisk distanse. En trenger solid empiri i tillegg til tidsvitners hukommelse for å analysere denne delen av språkhistorien. Det er for eksempel ikke gitt at fenomen som skjedde omtrent samtidig, som for eksempel dialektbølgen og avviklingen av De/du-systemet, står i et kausalt forhold til hverandre (Nesse 2019).

Et spørsmål har vært om det relativt sett var mer dialektbruk, og altså mindre bruk av standardtalemål i NRK radio etter dialektbølgen enn før. Videre kan en vurdere om NRK-språket var et symptom på noe mer enn seg selv: Hvis det viste seg at det ikke var noen dialektbølge i NRK radio, så måtte en kanskje revurdere hele teorien om at det var en dialektbølge i Norge på 1970-tallet. Hvis det derimot var en dialektbølge i NRK radio, kunne en gå videre til å undersøke andre domener, som kirke, skole og teater for å fylle ut bildet.

Studier av over 300 programposter fordelt på over 60 år viste en tydelig tendens til at dialektprosenten økte. Som vist i Nesse (2008:116) er det 1980-tallet som utmerker seg som dialektiåret, der dialektprosenten er hele 64 % for de kvinnelige journalistene og 43 % for de mannlige. Ser vi alle stemmene, både journalister og intervjuobjekt, under ett, viser det seg at perioden 1977–1983 er det høydepunktet for dialektbruk: 35,4 % av stemmene i materialet snakket bokmål, 4,1 % snakket nynorsk, og resten snakket dialektnært (Nesse 2014:88). Men det er overgangen blant de NRK-ansatte som gav størst utslag: Intervjuobjekt og frilansere hadde hele tiden hatt stort rom for å bruke dialekt: Blant ikke-journalister var dialektprosenten oppe i 30 allerede i perioden 1936–1949 (sst.).

De som ikke var ansatt i NRK (for eksempel kåsører og andre frilansere), hadde ikke krav på seg til å følge NRKs retningslinjer for språkbruk, de kunne altså bruke varieteter som både var mer dialektale eller mer konservative enn det NRKs ansatte hadde anledning til. Det gjaldt selvfølgelig også intervjuobjektene, som kom fra hele landet. Til tross for at NRKs språkregler har vært viktige som rettesnor for nyhetsopplesning, programannonsering og lignende (Sandøy 1998; Vinje 1998), har lytternes erfaringer med språket i radio helt fra begynnelsen av vært mer heterogene enn det språkreglene kunne tilsi. Og lytterperspektivet er viktig hvis en ønsker å forstå den språklige praksisen i NRK som del av generell, norsk språkhistorie, og ikke bare som et internt bedriftsanliggende for NRK. For selv om lytterne trolig hadde en bevissthet rundt hva kravene til språkbruk var for de enkelte gruppene som snakket i radio, ble de – også før dialektbølgen – kjent med andre måter å snakke i radio på enn standardtalemålene talt bokmål og talt nynorsk.

Selv om datamaterialet er stort, og tydelig viser at dialektbruken alt i alt økte etter dialektbølgen, gjenstår det å prøve å finne ut hvorfor det skjedde. Perioden etter 1968 hadde klare fellestrekk i mange land: økt velstand, liberalisering av privatlivet, sekularisering, studenteksplosjon, grønn bølge og mye mer (Jørgensen 2008). Men der Norge fikk dialektbølge, fikk flere andre land (som Danmark, Tyskland, England) destandardisering: De har holdt fast ved et standardtalemål, men dette standardtalemålet har tatt opp i seg en rekke språktrekk som tidligere var forbundet med dialekten i hovedstaden. I Norge har utviklingen heller vært det som kan kalles demotisering, altså at standardtalemål ikke brukes så mye som det ble for eksempel på 1950-tallet. I stedet har dialekt eller dialektpreget tale blitt vanlig i flere domener enn tidligere (for en diskusjon om bruken av begrepene *destandardisering* og *demotisering*, se for eksempel Auer & Spiekermann 2011).

Hvis Norge hadde så mange fellestrekk med landene rundt i perioden etter 1968, hvordan kan vi da forklare at den språksosiologiske utviklingen ble en annen? Det kan for eksempel være problematisk å bruke studenteksplosjonen som forklaring på en rekke trekk hvis andre land med tilsvarende studenteksplosjon (og politisk radikalisering) ikke fikk de samme trekkene. Ett overgripende samfunnsfenomen som skilte det norske samfunnet fra flere av nabolandene, var motstanden mot det som da het EF, tidligere ECC, nå EU. For selv om heller ikke Sverige ble medlem av EF i 1972 (men i EU i 1994), og selv om valgresultatet i Norge lå rundt 50 % for både ja- og nei-siden, kan der være noe i organiseringen av motstanden som kan bidra til å forstå bakgrunnen for det språklige annerledeslandet.

For å komme videre i å forstå dialektbølgen kan man undersøke ulike historiske og sosiologiske innfallsvinkler til forandringer i samfunnet i den aktuelle perioden. Der finnes mye forskning på ideologi, politikk og kultur, både i Norge og andre, nærliggende samfunn. Noe som utpeker seg som særlig norsk, ser ut til å være at de norske venstreradikale på 1960- og særlig på 1970-tallet var nasjonalt orientert i mye større grad enn andre steder. I boken *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977*, redigert av Klimke & Scharloth (2008), får de ulike landene eller regionene egne kapitler. Skandinavia er samlet i ett kapittel, skrevet av Thomas Ekman Jørgensen, en dansk historiker som har arbeidet særlig med 1968-bevegelsen. Hans fremstilling av Norge faller sammen med mye som er skrevet om denne bevegelsen (se for eksempel Førland & Rogg Korsvik 2008, Rian mfl. 2005 og Steigan 1985), men det gir et godt perspektiv å få de tre landene, med sine likheter og forskjeller, presentert samlet.

Om de sosialistiske partiene, som SF/SV, skriver Jørgensen (2008:240) at: "These parties were all characterized by eclectic ideology with strong national agendas in order to distance themselves from orthodox, 'fifth column' communism." Om maoistene i Norge og Sverige skriver han at de brukte folkekulturen og folketradisjoner for å markere en eksplisitt avstand til kapitalismen og den kommersielle kulturen (Jørgensen 2008:243), og om EF-

kampen i Norge skriver han både at den ble lansert fra nei-siden som en konflikt mellom det offisielle Norge og “The Norway of the people”, og at retorikken i løpet av nei-kampen beveget seg fra å være overveiende klasseorientert til å knyttes til selvstendighet og selvråderett (Jørgensen 2008:246). Dette er interessante perspektiv som kan brukes i arbeidet med å forstå dialektbølgen, men det sier ikke alt.

I tillegg mener jeg det er verdt å fordype seg i språkpolitiske diskusjoner på 1960- og 1970-tallet. Språkvitere skaper ingen dialektbølge, men det at folk i Norge sto i en debatt om bokmål, samnorsk og nynorsk (se for eksempel Vikør 2018), har trolig gjort en stor del av befolkningen språklig bevisste. I tillegg skapte de mange rettskrivingsreformene gjennom 1900-tallet (Haugen 1969; Torp & Vikør 2014) muligens en følelse av at språkkriktighet var en labil størrelse, og dette kunne igjen føre til en manglende tiltro til standardspråket som en enhetlig rettesnor. I og med at det heller ikke skulle undervises i et standardtalemål i norske skoler, ble også kunnskapen om en slik størrelse svekket (Nesse 2013:96–100). Og hvis det var uklart hva som var rett, kunne en kanskje like gjerne satse på egen dialekt.

9 Avrundning

I denne artikkelen har det vært gjort et forsøk på å presentere vitenskapsfeltet historisk sosiolingvistik fra flere ulike innfallsvinkler. Oversikten er ikke på noe vis heldekkende, og fokus har særlig vært på mulighetene for å vinne større innsikt i norsk språkhistorie ved å bruke sosiolingvistiske teorier og metoder, og å utvide holdningen til hva som tradisjonelt har vært regnet som gode, språkhistoriske kilder. Det tverrfaglige har blitt trukket frem som særlig viktig, i tillegg til empiriske studier av skriftlige og muntlige tekster.

Det er et håp at artikkelen har vist at både kvantitative arbeid med bruk av korpus som muliggjør søk etter både sosiolingvistiske og språksosiale variabler, og filologisk nærlesning av enkelttekster kan gi gode resultater for videre språkhistorisk arbeid. Noen ganger kan de to kombineres. Norske arkiv og bibliotek har mengder av språkhistorisk relevant materiale som ennå ikke har vært utnyttet av språkvitere. De teoriene og metodene som har vært prøvd ut av forskere både i Norge og andre land, kan vise at det er mulig å få språkhistorisk innsikt ved å utforske tekster som en tidligere ikke har regnet som språkhistorisk relevante.

Referanser

- Auer, A., Schreier, D. & Watts, R.J. (red.). 2015. *Letter Writing and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139088275>
- Auer, P. & Spiekermann, H. 2011. Demotisation of the standard variety or destandardisation? The changing status of German in late modernity (with special reference to south-western Germany). I T. Kristiansen & N. Coupland (red.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 161–176.
- Brattegard, O. 1947. *Skriftprøver fra det hanseatiske kontoret i Bergen 1404–1760*. Det hanseatiske museums skrifter nr. 15. Bergen: John Grieg.
- Braunmüller, K. 1995. Forudsætninger for at overtage middelnedertyske sprogstrukturer i de skandinaviske sprog. I E.H. Jahr (red.), *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, 29–54.
- Elspass, S. 2007. A twofold view ‘from below’: New perspectives on language histories and historical grammar. I S. Elspass, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (red.), *Germanic Language Histories ‘from Below’ (1700–2000)*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 3–10.
<https://doi.org/10.1515/9783110925463.3>
- Elspass, S., Langer, N., Scharloth, J. & Vandenbussche, W. (red.). 2007. *Germanic Language Histories ‘from Below’ (1700–2000)*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110925463>
- Enger, H.O. & Conzett, P. 2016. Morfologi. I H. Sandøy (red.), *Mønster*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. I. Oslo: Novus, 213–315.
- Ersland, G.A. 2011. *Kven eigde byen? Bygrunnlegging, grunneige og grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*. Oslo: Dreyer.
- Falk, E. 2011. *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys*. Doktoravhandling. Uppsala Universitet.
- Førland, T.E. & Rogg Korsvik, T. 2008. *Ekte sekstiåttene*. Oslo: Gyldendal.
- Gregersen, F. 2011. Sociolingvistik og sproghistorie: Om uniformitetshypotesen. I M. Reinhammar (red.), *Studier i svenska språkets historia 11, Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 49–68.
- Haugen, E. 1953. *The Norwegian language in America. A study in bilingual behavior. Vol 2. The American dialects of Norwegian*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haugen, E. 1969. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Hazen, K. 2010. Labov: Language Variation and Change. I R. Wodak, B. Johnstone & P.E. Kerswill (red.), *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. London: Sage, 24–39.
- Hernández-Campoy, J.M. & Conde-Silvestre, J.C. (red.). 2012. *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9781118257227>
- Indrebø, G. 1951. *Norsk målsoga*. Utg. ved P. Hovda & P. Thorson. Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Jacobsen, L. 1912. *Kvinde og Mand. En Sprogstudie fra Dansk Middelalder*. København/Kristiania: Gyldendal.
- Jahr, E.H. (red.). 1999. *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 114*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110807653>
- Jensen, K. & Nesse, A. 2000. Språkhistoriske forklaringsmodeller sett i lys av teoriene rundt nåtidige endringsprosesser. *Nordlyd*, 28, 153–163.
- Jørgensen, T.E. 2008. Scandinavia. I M. Klimke & J. Scharloth (red.), 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977. New York: Palgrave, 239–252. https://doi.org/10.1057/9780230611900_21
- Karlsen, K.E. 2017. *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*. Doktoravhandling. Universitetet i Agder.
- Milroy, J. 1992. *Linguistic Variation & Change*. Oxford: Blackwell.
- Klimke, M. & Scharloth, J. (red.). 2008. *1968 in Europe. A history of protest and activism 1956-1977*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/9780230611900>
- Mæhlum, B. & Jahr, E.H. 2009. Har vi et ‘standardtalemål’ i Norge? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 27(1), 3–6.
- Mäkinen, S. 2017. People as property: Representations of slaves in early American newspaper advertisements. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 3(2), 263–284. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2017-0013>
- Mørck, E. 1999. Sociolinguistic studies on the basis of medieval Norwegian charters. I E.H. Jahr (red.), *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 114*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 263–290. <https://doi.org/10.1515/9783110807653>
- Mørck, E. 2018. Seimellomalderen. I A. Nesse (red.), *Tidslinjer*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. IV. Oslo: Novus, 293–356.
- Nesse, A. 2000. Er det mulig å kombinere sosiolingvistikk og filologi? *Motskrift*, 1, 108–122.
- Nesse, A. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- Nesse, A. 2008. Bilingual texts from a bilingual city. I G.A. Ersland & M. Trebbi (red.), *Neue Studien zum Archiv und zur Sprache der Hanseaten*. Det hanseatiske Museums skrifter nr. 28. Bergen: Museum Vest, 47–64.

- Nesse, A. 2009. Flerspråklige kilder fra Bergen. *Folkmålsstudier*, 47, 109–132.
- Nesse, A. 2013. *Innføring i norsk språkhistorie*. Oslo: Cappelen Damm.
- Nesse, A. 2014. Lyden av Norge. Språklig destandardisering og nasjonsbygging i NRK radio. *ARR idehistorisk tidsskrift*, 1, 83–95.
- Nesse, A. 2018. Periodeinndeling, kildetilfang og språkhistoriske innfallsvinkler. I A. Nesse (red.), *Tidslinjer*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. IV. Oslo: Novus, 33–49.
- Nesse, A. 2019. From everyday speech to literary style: The decline of the distant address De in Norwegian during the twentieth century. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 5(1), 1–28. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2017-0027>
- Nesse, A. under utgivelse. En analyse av språket i Anna Hansdatter Tormods brev fra perioden 1714 – 1722.
- Nesse, A. & Torp, A. 2018. Dansketiden 1536–1814. I A. Nesse (red.), *Tidslinjer*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. IV. Oslo: Novus, 356–424.
- Nevalainen, T. & Raumolin-Brunberg, H. 1996. *Sociolinguistics and Language History. Studies Based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam: Rodopi.
- Rambø, G.-R. 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen: Et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.
- Rian, Ø., Rudd, H. & Tangen, H. (red.). 2005. *100 år. Var det alt?* Oslo: Nei til EU.
- Romaine, S. 1982. *Socio-Historical linguistics. Its Status and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511720130>
- Rutkowska, H. & Rössler, P. 2012. Orthographic variables. I J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell, 213–236.
<https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch12>
- Rutten, G. & van der Wahl, M. (red.). 2013. *Touching the Past. Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/ahs.1>
- Rutten, G. & van der Wahl, M. 2014. *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/ahs.2>
- Sandmo, E. 1999. *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandøy, H. 1998. Talenorm i NRK. I R.V. Fjeld & B. Wangensteen (red.), *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 158–170.

- Sandøy, H. 2005. Språk og region i historisk perspektiv. I J.R. Hagland (red.), *Regional språkhistorie. Rapport frå eit seminar i regi av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab 14.–15. oktober 2005*. Trondheim: DKNVS, 20–39.
- Sandøy, H. 2011. Dativen i vekst og fall – men ikkje so relik. I L.-E. Edlund, L. Elmevik & M. Reinhammar (red.), *Studier i dialektologi och sociolingvistik, Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 259–268.
- Sandøy, H. 2018. Idéhistoria om norsk språk. I T. Bull (red.), *Ideologi*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. III. Oslo: Novus, 149–243.
- Skautrup, P. 1944–1970. *Det danske sprogs historie*. Bd. 1–5. København: Gyldendal.
- Steigan, P. 1985. *På den himmelske freds plass. Om ML-bevegelsen i Norge*. Oslo: Aschehoug.
- Torp, A. & Vikør, L.S. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal.
- Vartiainen, T. 2017. Referential NPs as subtle expressions of attitude in infanticide trials, 1674-1775, *Journal of Historical Sociolinguistics*, 3(2), 173–196. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2017-1006>
- Vartiainen, T., Nevala, M. & Hintikka, M. (red.). 2017. *Linguistic representations of the social margins in Early and Late Modern English*. Temautgave av *Journal of Historical Sociolinguistics*, 3(2). <https://doi.org/10.1515/jhsl-2017-frontmatter2>
- Venås, K. 1989. Kvinne og mann i Gulatingslova. Etter ein idé av Lis Jacobsen. I B. Eithun, E.F. Halvorsen, M. Rindal & E. Simensen (red.), *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*. Oslo: Novus, 285–303.
- Vikør, L.S. 2018. Det moderne Noreg (1945–2015). I A. Nesse (red.), *Tidslinjer*. H. Sandøy & A. Nesse (hovedred.), *Norsk språkhistorie*. Bd. III. Oslo: Novus, 603–695.
- Vinje, F.E. 1998. Talemålsnormering i NRK. I R.V. Fjeld & B. Wangensteen (red.), *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 143–157.
- Watts, R. & Trudgill, P. 2002. Introduction. In the year 2525. I R. Watts & P. Trudgill (red.), *Alternative Histories of English*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203468005>

English title and abstract

Historical sociolinguistics: A fruitful expansion of the historical linguistics discipline

This article gives an overview over the research field Historical Sociolinguistics. Emphasis is put on the type of research questions that are usually asked in studies that can be labelled as historical sociolinguistics. In addition, the different kinds of data that are typically used in such studies are presented, and the challenges of interdisciplinary research are discussed. The article is mainly concerned with Norwegian language history, but comparisons with research in the field in other linguistic communities are also made to show differences in research traditions, but also to inspire an expansion of possible approaches in Norwegian historical linguistic research. Concepts that are addressed include *language history from below*, *internal and external language history* and *the interdisciplinary dilemma*. Emphasis is also placed on the fact that although sociolinguistic research with older vs. younger language historical data may appear very different, there are some basic guidelines for both theory and method in historical sociolinguistics that will be valid regardless of the historical period.

Keywords: historical sociolinguistics, language history from below, internal and external language history

Agnete Nesse

Professor i nordisk språkvitenskap

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
agnete.nesse@uib.no